

האוניברסיטה העברית בירושלים
הפקולטה למדעי החברה
מרכז לייפר ללימודי האישה והמגדר

העלאת מודעות בסדנאות למניעת אלימות מינית:

הרצף שבין "ידיעה" – "ואי ידיעה"

עבודה מסכמת בקורס:

חינוך לשוויון ומניעת אלימות בין המינים

שם המרצה: ד"ר דפנה גולן – עגנון
שם הסטודנטית: מורן ססי

דצמבר 2004, ירושלים

תוכן עניינים

מבוא.....	עמ' 3
פרק תיאורטי.....	עמ' 4-12
אי ידיעה – טוב או רע?.....	עמ' 13-16
דיון.....	עמ' 17-20
סיכום ומסקנות.....	עמ' 21
ביבליוגרפיה.....	עמ' 24-25

מבוא

השאלה אשר העסיקה אותי במרבית הזמן כאשר העברתי סדנאות למניעת אלימות מינית בבתי הספר

הייתה האם ההשפעה של הסדנאות על התלמידים עשויה להיות השפעה שלילית והרסנית ?

ההנחה שלי הייתה שקיים מתח קבוע בסדנאות. העלאת מודעות כאחת מן המטרות המרכזיות של מחלקת החינוך במרכז הסיוע מחד, ותלמידות ותלמידים שלא רוצים או לא מסוגלים לדעת מאידך. החשש היה כי בעצם העברת הסדנאות, העברת התכנים, אני מעמתת את התלמידים עם מידע, עם נתונים שאותם אולי הם מנסים שלא לזכור, מידע שקשה להם או כואב להם לדבר עליו או אפילו לחשוב עליו. בכך אני מחוללת עבורם את השינוי, המהפך, הסערה ואולי אף שומטת את הקרקע מתחת לרגליהם מבלי שהם מוכנים לכך.

מטרת העבודה הזו היא לבחון את מושג "אי הידיעה", המוכר יותר כהכחשה. תחילה, אערוך סקירה תיאורטית מקיפה בה אציג את ההתייחסות וההסברים שמציעה כל אחת מן הגישות לתופעה הזו של "אי ידיעה". בהמשך, אציג מספר מחקרים הבוחנים את השלכות ארוכות הטווח של השימוש באסטרטגיית התמודדות זו, ולבסוף, אבחן את מבנה הסדנאות תוך התייחסות לרקע התיאורטי שהוזכר ואנסה לענות על השאלה – **האם טוב אנו עושים או שהכוח העצום של הסדנאות הוא לא בהכרח חיובי ואולי אף מזיק.**

פרק תיאורטי

התיאוריה הפסיכואנליטית

זיגמונד פרויד היה הראשון שתבע את המונח הכחשה, כאשר התכוון לומר שבנים קטנים יעדיפו להאמין שהם באמת ראו פין אצל הבנות מאשר להכיר באפשרות שילדות קטנות סורסו וגם אותם עלולים לסרס¹.

פרויד מתייחס למושג ההכחשה (Denial) כמו גם למושג הדחקה (Repression), כחלק ממנגנוני הגנה, בהם עושה הפרט שימוש. פרויד, בניגוד לדעתם של חוקרים אחרים, מנסה להבחין בין הכחשה להדחקה. הוא טוען כי הדחקה מתייחסת לרגשות לא רצויים, מאיימים ולפיכך מתפקדת כמנגנון הגנה מפני דרישות פנימיות של אינסטינקטים. הכחשה, לעומת זאת, מתייחסת לרעיון, תוכן לא רצוי או מאיים ולפיכך מתפקדת כמנגנון הגנה מפני דרישות של מציאות חיצונית²

בתחילה טען פרויד כי תהליך ההכחשה הוא תהליך שלא מודע לפרט, אולם בהמשך תיקן את דבריו ועמד על הפרדוקס שבין "ידיעה" ו"אי ידיעה". הוא הסביר שלמרות שתהליך ההכחשה אינו מודע, הרי שהוא כן מאפשר מודעות חלקית של תפיסות מטרידות אשר מסולקות אל התחום הלא מודע במוחנו. הידיעה תמיד תתלווה להכחשה³. כלומר, כדי שנוכל להכחיש תכנים מטרידים ומאיימים ולהקים בפניהם חסמים, הרי שמלכתחילה יהא עלינו להיות מודעים לכך שהם מאיימים. (מודעות ברמה כזו או אחרת).

Wangh הניח שאנו לעולם איננו מודעים באופן ספונטאני להכחשות שלנו. אולם בו בזמן אנו מניידים את מנגנון המודעות כנגד "דליפות". ישנם אמצעים נוספים שמסייעים בעצירת הדליפה כמו: שקרים, אמונות. הפרט משכנע את השומעים שלו בכך שהוא משקר ובכך הוא למעשה גם מגביר ומחזק את ההכחשה באשר לעובדות האמיתיות⁴.

בקצרה, על פי התיאוריה הפסיכואנליטית של פרויד, הכחשה כמו הדחקה, מהוות חלק ממכלול של מנגנוני הגנה שיש בידי הפרט. מנגנונים אלה, מטרתם להגן על נפשו של הפרט מפני תכנים, רעיונות, תחושות, שמקורם במציאות חיצונית או פנימית, המהווים איום ושמפניהם חרד הפרט ולא מסוגל לעמוד מולם. השימוש במנגנונים אלה הוא כעין אסטרטגיה של פשרה, בה קיימת מודעות כלשהי לאיום והאמצעי להתמודדות הוא היעדר ההתמודדות על ידי הסרתו של האיום.

¹ Michael A. Milburn & Sheree D. Conrad., **The Politics of Denial**. London : The MIT Press, 1996, P13.

² Stanley Cohen., **States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering**., London: Polity Press, 2001, Pp.28-29.

³ Ibid, Ibid.

⁴ Ibid, P.31.

אנה פרויד הרחיבה את ההבנה של מנגנון ההכחשה. בניגוד לאביה, שתפס את מנגנון ההגנה כפשרה כואבת,⁵ גרסה פרויד כי חשוב להבין את התפקיד החיובי של ההכחשה כמנגנון הישרדות עבור ילדים. בעוד שלמבוגרים יש מגוון של דרכים בהם יכולים לעשות שימוש על מנת להתמודד עם האיומים שטומן העולם, הרי שמרבית האופציות הללו אינן זמינות עבור ילדים. מבוגרים יכולים להימנע מסכנות או מהשפלות ובמקרים מסוימים הם גם יכולים לשנות את הנסיבות החיצוניות או להגן על עצמם בכוח. מכאן, שבהיעדר יכולת לנצל אופציות מגוונות אלה, עושים ילדים שימוש תדיר במנגנון ההגנה של הכחשה.⁶

היא מוסיפה ואומרת כי ההכחשה בבגרות היא הרבה יותר נוקשה, קשיחה ומעוגנת עמוק בחיי היומיום, בעוד שבילדות ההכחשה הרבה יותר נזילה. כלומר, ברגע אחד ילדים עשויים להכחיש מציאות וברגע שני להכיר בקיומה של אותה מציאות. אצל מבוגרים, ההכחשה תהיה הרבה יותר קבועה ובמיוחד אם המבוגר בונה חלק ניכר מחייו על הכחשה ומציאות שקרית, הרי שעבור אנשים אלה תחושת האיום שיחושו כשיהא עליהם להתמודד עם המציאות האמיתית תהיה גדולה במידה ניכרת.⁷ לסיכום, אנה פרויד מספקת לנו מספר תובנות באשר למנגנון ההכחשה ולאופן בו עושים בו שימוש ילדים לעומת מבוגרים.

ככל שצעירים יותר, כך מרבים להשתמש בו על פני אסטרטגיות התמודדות אחרות. ככל שמבוגרים בונים חלק ניכר מחייהם על בסיסו, כך גדלה תחושת האיום מעלייתו על פני השטח. ההכחשה נוקשה וקבועה יותר בבגרות ולכן עלולה לטמון בחובה נפיצות רבה יותר למשתמש בה. השימוש במנגנון זה הוא ביסודו חיובי, אולם החשש הוא משימוש ממושך וארוך טווח.

הסברים קוגניטיביים

המהפכה הקוגניטיבית של שלושים השנים האחרונות מציעה הסברים אלטרנטיביים לאלה שהציעו הפסיכואנליטיים.⁸

טענתם המרכזית היא, שסילוף המציאות החיצונית היא תוצר של תהליך לקוי של עיבוד אינפורמציה. ההסברים הקוגניטיביים מדגישים את הנורמאליות שבתהליך וכן מפחיתים מחשיבותו של המרכיב

⁵ Ibid, Pp.28-29

⁶Michael A. Milburn & Sheree D. Conrad., **The Politics of Denial**. London : The MIT Press, 1996, P14.

⁷Ibid, P.17.

⁸Stanley Cohen., **States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering**., London: Polity Press, 2001.

הרגשי. הם מציעים גם טרמינולוגיה שונה ובמקום השימוש במונחים "הכחשה", "הדחקה", נעשה שימוש במונחים כמו "זיכרון", "תפיסה"⁹.
לאחר שאציג את תהליך הזכירה ועיבוד המידע הרגיל, אערוך השוואה בין המאפיינים של הזיכרון הרגיל לאלה של הזיכרון הטראומטי.

תהליך הזכירה מורכב משישה שלבים: קלט, חוויה/התנסות, קידוד, חזרה, אחסון ופלט. תחילה, נקלט המידע באמצעות החושים. בהמשך, בהתבסס על גורמים פנימיים בפרט כמו אמונות, ציפיות ורגשות וכן בהתבסס על חוויות העבר שלו, הפרט חווה ומתנסה באירוע הנוכחי של הגירוי שנקלט. בשלב הבא, הפרט מעבד את החוויה בדרכים מגוונות כאשר הדרך החשובה והמשפיעה מכולן על הזכירה היא החזרה (Rehearse). החזרה יכולה להתרחש באמצעות חשיבה, דיבור או כתיבה על החוויה. המעשה המכוון של החזרה על החומר שבזיכרון הראשוני עשוי להיות החזק והמשפיע ביותר מבין תהליכי הזכירה. בשלב הקידוד אנו ממיינים את החוויה על פי תבניות וסכמות שכבר קיימות אצלנו בזיכרון. על מנת שחוויה תקודד, מספיק יהיה רק אם נחוה אותה על מנת שזו תכנס לזיכרון הראשוני (נקרא גם זיכרון לטווח קצר) ותישאר שם למשך שניות או דקות לכל היותר. אולם אם נערוך חזרה על החוויה, הרי שזו תסייע לאחסן את החוויה בזיכרון המשני (נקרא גם זיכרון לטווח ארוך) ותישאר שם למשך שעות, ימים ואף ליותר מכך. כלומר, חוויה שלא נערוך עליה חזרה, סביר שלא תכנס לזיכרון המשני¹⁰.
מכאן, שאחד ההסברים להיעדר זיכרון של חוויה טראומטית בקרב ילדים ומבוגרים טמון בעובדה שהם אינם עורכים חזרות במידה מספקת על החוויה¹¹.

הסבר נוסף הוא שבשלב הקידוד, על מנת להימנע מחוסר איזון קוגניטיבי, כלומר מצב שבו נוצר פער בין החוויה הקשה והכואבת לבין האמונה הקודמת של הפרט ותפיסותיו, אז המידע הזה מוטמע אל תוך סכמות קיימות תוך שינוי קל שעורך בהן הפרט, על מנת שיתאימו. מה שנראה כמו הכחשה הוא למעשה תהליך של התאמה והסתגלות למידע מאיים, לא מוכר מבחינה קוגניטיבית. ההתקפה על הנחות החיים נבלמת במידה מסוימת והמידע המאיים מצטמצם למנות נסבלות. "אשליות חיוביות" אלה מהוות חיץ כנגד אירועים שמאיימים על המשמעות שלנו, על הדימוי שלנו ועל השליטה שלנו. אשליות אלה לא

⁹Ibid

¹⁰Charles L. Whitfield., **Memory and Abuse: Remembering and Healing the Effects of Trauma**., Florida: Health Communications, Inc, 1989, Pp 13-14.

¹¹Ibid, P.16.

בהכרח שוללות עובדות ידועות אלה הן מוטות ומתעוותות כך שיתאימו עצמן אלינו¹². הסכמות הקוגניטיביות מסננות, ממיינות ומארגנות מחדש את שטף המידע שאנו נחשפים עליו בכל רגע, כך שיבוא בהלימה עם תפיסות קודמות, גם אם הדבר אומר שהגירוי המאיים יעבור שינוי ("יתחפש") למשהו פחות מאיים ומעט שקרי¹³.

הסבר אחרון לאי הידיעה טמון במאפייניו הייחודיים של הזיכרון הטראומטי אל מול אלה של הזיכרון הרגיל.

ראשית, זיכרון רגיל נוטה להיות קל לזכירה ומוכן יותר לפרט, בעוד שזיכרון טראומטי קשה יותר לזכירה. הסיבה לכך היא שבמהלך החוויה הטראומטית המודעות הפנימית והחיצונית של המציאות נוטה להיות מבלבלת ומסולפת כך שהיא גם קשה יותר להכרה¹⁴.

שנית, זיכרון רגיל נוטה להיות יותר מודע, וולונטרי וגמיש, בעוד שזיכרון טראומטי הוא על פי רוב לא וולונטרי, לא מודע ונוקשה. זיכרון רגיל מעוגן בזמן ובמקום בעוד שזיכרון טראומטי מנותק מזמן ומקום¹⁵.

שלישית, בשל האפקט של הטראומה ותחושת הכאב העצומה, "האני האמיתי" נכנס עמוק אל התת מודע ומשאיר את "האני הכוזב" (False self) להוביל את חייו של הפרט. לפיכך, בזיכרון הטראומטי נחוה בלבול בזהות שתוביל ליותר חוסר איזון, דיססוציאציה ובידוד מהמרכיבים הפנימיים שלנו¹⁶. מנגד, בזיכרון הרגיל אנו ניטה לחוות או את "האני האמיתי" או את "האני הכוזב" או שילוב של שניהם.

רביעית, הרגשות המעורבים בזיכרון הרגיל עשויים להיות מהנים או כואבים, בעוד שבזיכרון הטראומטי הרגשות הן כואבות בלבד. בנוסף, הכאב בזיכרון הטראומטי לא זוכה להכרה ולפיכך לא רק שהכאב לא מוכר אלא גם שאין לפרט לגיטימציה להביע אותו והוא יישאר לא מודע בתוך נפשו וגופו של אדם ויופיע מחדש בצורה של סימפטומים פסיכוסומטיים. מנגד, בזיכרון הרגיל אנו רשאים להביע את הרגשות ובכך מתאפשרת התמודדות עמם¹⁷.

¹²Stanley Cohen., **States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering**, London: Polity Press, 2001, P. 49.

¹³Ibid., Pp.48- 49.

¹⁴Charles L.Whitfield., **Memory and Abuse: Remembering and Healing the Effects of Trauma**, Florida: Health Communications, Inc,1989, Pp 41-42.

¹⁵Ibid., P.42.

¹⁶Ibid., Pp.42-44.

¹⁷Charles L.Whitfield., **Memory and Abuse: Remembering and Healing the Effects of Trauma**, Florida: Health Communications, Inc,1989, P.44.

לסיכום, הכחשה של אירועים טראומטיים מוסברים במונחים של אי זכירה, לתפיסתם של הפסיכולוגים הקוגניטיביים.

האפקט הטראומטי מביא לכך שהפרט מתקשה לשחזר את האירוע (בדיבור, בכתובה או במחשבה). אלמנט החזרה הוא משמעותי ומרכזי ביכולת לשמור ולאחסן אירוע זה לזמן רב בזיכרון המשני. מצד שני, ייתכן והפרט הצליח לאחסן את החוויה אולם עשה זאת באמצעות "הסוואה" של האירוע המאיים והתאמתו לסכמות קיימות אשר אינן מאיימות על תפיסת הפרט את עצמו ואת העולם. ההסבר האחרון כלל שלל מאפיינים הייחודים לזיכרון הטראומטי והמבחינים אותו מן הזיכרון הרגיל. למשל: זיכרון לא וולונטרי, זיכרון של מציאות מבולבלת, מסולפת, זיכרון שלא זוכה ללגיטימציה ולא מכיר בכאב המתלווה לו.

התיאוריה הפמיניסטית

בספרה "פמיניזם זכויות ומשפט", מגדירה אורית קמיר את הפמיניזם "כתנועה החושפת את מנגנוני דיכוי של נשים על ידי המערכות הגבריות הקיימות ואת הדרתן השיטתית ממרכזי כוח ושליטה, ופועלת לשם העמקת המודעות למצוקתן הקבוצתית של נשים, לתיקון מעמדן ולתיקון עולם"¹⁸. הגדרה זו ניתן לגזור מספר מושגים מרכזיים של התיאוריה הפמיניסטית, מושגים שיעזרו לנו להבין ולהסביר את סוגיית "אי הידיעה".

העלאת מודעות (Consciousness raising) – הקריאה להעלאת המודעות מהווה את אחד הכלים הפמיניסטיים החשובים והיעילים ביותר. מטרתו להביא נשים לראות את מצוקות חייהן ולהמחיש להן כי רבות מבעיותיהן אינן אישיות – אלא הן בעיות הנובעות מהיותן נשים¹⁹. העלאת המודעות כפעילות שצריכה להתבצע בשני מישורים במקביל: במישור האישי- פרטי ובמישור הציבורי. שכן, אחת מהטענות של הפמיניזם היא כי יש לבטל את הגבולות שבין "הפרטי" "הציבורי", הבחנה דיכוטומית בין שתי הזירות היא הבחנה אשר משרתת את מנגנון הדיכוי הפטריארכאלי. ההבחנה בין שתי הזירות נועדה בראש ובראשונה לשמש תירוץ נוח ויעיל לחברה הפטריארכאלית שלא להגן על נשים מפני דיכוי ואלומות גברית המתרחשת בבית פנימה, אחרי דלתיים סגורות²⁰.

¹⁸ קמיר, אורית, פמיניזם זכויות ומשפט, ירושלים: משרד הבטחון, 2002, עמ' 20.

¹⁹ שם, עמ' 47.

²⁰ שם, עמ' 46.

היבט נוסף של המאבק להעלאת מודעות והפיכה של הפרטי לציבורי הוא הניסיון להיאבק במנגנון דיכוי נוסף – מנגנון ההשתקה.

המאבק במנגנון זה מורכב משני צעדים עיקריים: הראשון- הגדרה מחדש. מה שנשים נאבקות בו הוא האם "המשהו" שהן חוו והן זוכרות הוא Anything או שהוא Nothing. כילדות וכנשים צעירות הן חסרות בידע ובניסיון להעריך ולהבין חוויות²¹. הגדרה מחדש או "לקרא לדבר בשם" הוא אחד האספקטים החשובים של התיאוריה והפרקטיקה הפמיניסטית, שכן היצירה מחדש וההגדרה מחדש של מילים כך שתשקפנה את החוויות שנשים עוברות היא בסיסית. לאחר שקראנו בשם להטרדה מינית, למעשה הוכחנו לאישה שהחוויה שהיא חווה היא מנת חלקן של נשים רבות אחרות ושהתחושה, האינטואיציה שמשוהו לא בסדר – הוא נכון.

הצעד השני- מאבק בנטייה למינימיזציה של חוויה. גם כאן, מדובר במנגנון פטריארכאלי שנועד להמעיט מערכן של בעיות "נשיות" ובכך להשתיקן וכלל לא לייחס להן חשיבות ולא לתת להן עדיפות בפתרון.

מסדרת מחקרים שערכו בסוף שנות השמונים החוקרות Kelly & Radford עולה כי נשים נוטות באופן שיטתי (ומקבלות על כך עידוד) לצמצם ולהמעיט מערכה של האלימות, או של שאר צורות דיכוי והשפלה, המופנות כלפן מצד הגברים²². הן מצאו כי נשים נוטות לאמץ באופן עקבי את השיח הגברי באומרו "NOTHING REALLY HAPPENS", בעבור חוויות של הטרדה מינית יומיומית שלו בכעס, פחד. הן מסבירות כי לכל הנשים הללו היה ברור ברמה מסוימת שמשוהו קרה – הן סיפרו את הסיפורים שלהן מסיבה מסוימת וגם שיתפו את החוקרות בהשלכות השליליות של החוויה עליהן ועל חייהן. אולם, הן חוזרות ואומרות "שום דבר באמת לא קרה", משום שהן יודעות שהתפיסה שלהן לגבי "המשהו" תתפרש על ידי החברה כ"שום דבר".

העדויות שמדווחות מדגימות כיצד נשים, לצד זה שהן מבינות שמשוהו קרה והוא זה שגרם להן לפחד, כעס, ערעור הביטחון, הן בכל זאת שוללות את הלגיטימציה של החוויה שלהן וממעיטות מערכה. החוקרות מציעות כי השימוש במנגנון המינימיזציה עשוי לשמש את הנשים הללו כאסטרטגיה של התמודדות. כלומר, אסטרטגיה שבה אני לא חייבת להכניס את עצמי תחת התפקיד של "קורבן" ולא את מעסיקי/ חברי/ קרוב משפחתי כ"תוקף" – אני מחלצת את עצמי מהתמודדות עם המציאות ועם הדילמות המתלוות לה²³.

²¹ Marianne Hester, Liz Kelly and Jill Radford (eds.), **Women, Violence and Male Power: Feminist Activism, Research and Practice**, Buckingham: Open University Press, Inc., 1995, P.30.

²² *Ibid*, P.22.

²³ *Ibid*, Pp.15-16.

מתוך הנאמר לעיל נוכל להסיק כי התיאוריה הפמיניסטית רואה את המצב של "אי הידיעה" כמנגנון, כאסטרטגיה להתמודדות שנשים מאמצות מתוקף העובדה שהן חיות בחברה פטריארכאלית המפעילה עליהן מנגנוני דיכוי כמו השתקה.

ההשתקה היא חברתית והיא פרטית. היא חברתית בכך שהיא לא מגדירה חוויות של נשים כבעיה, היא חברתית בכך שהיא גורמת לנשים לחוש כי החוויה שהן עוברות היא לא משמעותית, לא בעייתית ולכן לא צריכה לזכות להתייחסות ברמה חברתית, על כל המשתמע מכך.

ההשתקה היא פרטית משום שנשים מפנימות את המסרים של השיח הגברי ופועלות לפיה, היא פרטית משום שהנשים צריכות למצוא, כל אחת בנפרד, דרכים להתמודדות עם הבעיה.

האינטואיציה של הנשים משדרת להן כי הצדק לצידן, ומה שהן חוות הוא " כל דבר" ולא " שום דבר". אולם החברה מהתלת בהן ושולחת להן מסר שהן עושות עניין מכלום. את המסר הזה הן מפנימות וחיות לפיו.

מתן שם לתופעה, דיון בתופעה ברמה הציבורית, מאבק בניסיון להפחית מערכה – אלה יחד ישברו את מנגנון ההשתקה, מנגנון הדיכוי ובכך יתרמו להעלאתה של "הידיעה" בקרב הנשים, ידיעה שתשחרר אותן מדיכויין.

סיכום פרק תיאורטי

הכחשה, הדחקה, אי זכירה, השתקה, מינימיזציה כמושגים המתארים את תופעת "אי הידיעה". כל אחת מהתיאוריות שהוצגו גרסה כי "אי הידיעה" נובעת ממכלול אחר של תפקודים: התיאוריה הפסיכואנליטית ייחסה את ההדחקה וההכחשה למכלול הרחב של "מנגנוני הגנה". התיאוריה הקוגניטיבית רואה את אי הזכירה כליקוי במערכת של עיבוד המידע, במערכת של הזכירה והזיכרון. ואילו התיאוריה הפמיניסטית גורסת כי השתקה ומינימיזציה כמנגנונים המשמשים את החברה הפטריארכאלית לדיכוי והדרה של בעיות וחוויות הייחודיות לנשים מן השיח הציבורי, הפוליטי והחברתי.

יחד עם זאת, המשותף לכל הגישות הוא שכולן סוברות כי הצורך להשתמש במנגנון זה נובע מקושי בהתמודדות עם חוויות, בעיות או זיכרונות קשים ומאיימים ולפיכך "אי הידיעה" כאסטרטגיה של התמודדות בה הפרט, למעשה, לא מתמודד, מתעלם או מסיט את תשומת ליבו מהאלמנט הכואב והקשה.

נקודה נוספת שעולה משלושת הגישות היא "פרדוקס אי – הידיעה". כלומר, היכולת לבחור באי הידיעה מחייבת את הידיעה. שני המרכיבים קשורים זה בזה ואינם נפרדים. קיים קושי להסביר את העובדה כי שני מרכיבים מנוגדים אלה מתקיימים יחד. כאן אפשר אולי להעלות את ההשערה של אינטואיציה, חוש שישי שיכול להסביר את התחושה המוקדמת של תוכן מאיים ולהגיב אליו עוד לפני שהוא מודע במלואו.

מכאן שניתן לומר כי קיים רצף שבין "ידיעה" "ואי ידיעה" ולא מדויק יהיה לומר שהם דבר והיפוכו, שהם שני קטבים.

טענה זו זוכה לתמיכה בספרות המחקרית. במחקר שערכו Sorenson & Snow (1990) נמצא, כי החשיפה של התעללות מינית מצד ילד מתרחשת כתהליך ולא כאירוע חד פעמי. ההנחה הנפוצה היא כי מרבית הילדים שהתעללו בהם מסוגלים לחשוף באופן מיידי ואקטיבי את דבר הפגיעה בהם. אולם הנחה זו לא נתמכה על ידי הממצאים שהראו כי רק 11% מן הנבדקים היו בשלב של גילוי אקטיבי בעוד ש- 79% מן הנבדקים עברו תהליך עד לחשיפה האקטיבית. התהליך החל מהכחשה דרך חשיפה הססנית/ מגששת ועד לחשיפה אקטיבית²⁴.

²⁴ Teena Sorensen and Barbara Snow., "How children tell: the process of disclosure in child sexual abuse." In: Journal of the Child Welfare. Vol. LXX, No. 1, Pp. 3-15, 1991.

השימוש בטרמינולוגיה שמכירה בכך שהגילוי הוא כהליך דינאמי, שדרכו עובר הילד בהדרגתיות משלב לשלב ולא כאירוע בודד – עשויה לשקף בדיוק מרבי את הנסיבות שמובילות לחשיפה²⁵.
גם מחקרים של Gries ושות' מחזק טענה זו. הם חוזרים וטוענים כי חשיפה היא דינאמית מאשר סטטית. בכל זמן נתון ילד יכול להיות בשלב אחר: הדחקה, חשיפה או מודעות חלקית, חשיפה מלאה, לחזור בו מהחשיפה (להתחרט), ולאשרר את החשיפה²⁶.

²⁵ Ibid.

²⁶ Leonard T.Gries (et al.), “ Positive Reaction to Disclosure and Recovery from Child Sexual Abuse” .In: Journal of Child Sexual Abuse: Research, Treatment & Program Innovations for Victims, Survivors & Offenders., Vol.9, No. 1,Pp. 29-51,2000.

"אי ידיעה" טוב או רע?

אי ידיעה כאסטרטגיית התמודדות של פרט עם אירועים, תכנים, חוויות ורגשות קשים וכואבים מכדי שיוכל להתייצב מולם ישירות.

בחלק זה של העבודה אנסה לבחון את יעילותה של אסטרטגיית התמודדות בהשגת המטרה שלשמה נועדה מחד, ואת המחיר הנלווה לשימוש ממושך בה מאידך.

השגת המטרה

יש הסוברים כי טקטיקות אלה של אי ידיעה נועדו להיכשל. הכאב המודחק, לטענתם, לא באמת נשכח, הוא נשאר איפשהו במוח וגורם לסילופים, עיוותים והתנהגות פתולוגית. אנו בסכנה לדליפה (Leakage), באופן נואש אנו מדחיקים ומדחיקים אולם בסופו של דבר האמת תצא. במוקדם או במאוחר ההדחקה תשתלם בביקור לא רצוי.²⁷

ההכחשה עשויה לסייע לאדם להתמודד בהצלחה בטווח הקצר, אולם בטווח הארוך קשה לשמר את אי הידיעה. ואז, או שהיא מתחילה להיחשף בתהליך של דליפה, זליגה או שהפרט צריך להשקיע יותר ויותר משאבים ואנרגיות על מנת לשמר את אי הידיעה, למנוע ממנה לצאת.

קושי זה מועלה גם בספרה של דורית אברמוביץ', "המלך עירום: גילוי עריות במבט פמיניסטי": "המעבר בין בית הספר היסודי לבית הספר התיכון איים לפרוץ את גבולות השקט והסוד. הצורך להבנות שוב את השקר דרש ממני מאמצים לא אנושיים, ומרבית כוחותי הרגשיים הופנו אל הצורך לשכנע מחדש את סביבתי החדשה בסיפור הפנטסטי העתיק. מעט הכוחות שנותרו בי לא יכלו להחזיק את שאר התפקידים שהוטלו עליי. את העיסוק בספורט נטשתי במהרה והציונים בבית הספר התדרדרו עד כדי כך שנוצר איום של ממש להרחקתי לבית ספר אחר, פחות טוב במונחים חברתיים נורמטיביים. היה זה איום גדול מידי על המשך קיומו של הסוד, מה שגרם לי מחד לשפר במהרה את ציוני, ומאידך לעשות מעשה כדי להפסיק את ההתעללות. אין המדובר בהחלטה מודעת או בעשייה מכוונת. ההחלטות נעשו ברמה לא מודעת בעליל, כל פעם שומרות עליי מחדש מהידיעה הנוראה. היה זה בסביבות גיל 16 כאשר ניגשתי לאבי, אשר ישב שליו במרפסת הבית, ואמרתי לו בכעס משפט אחד: "אל תתקרב אלי יותר אף פעם..."²⁸.

²⁷Stanley Cohen., **States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering**, London: Polity Press, 2000, Pp. 118-119.

²⁸ אברמוביץ', דורית, המלך עירום: גילוי עריות במבט פמיניסטי, ישראל: הוצאת בבל, 2004, עמ' 84.

"אי הידיעה" אינו מצב חד משמעי וקבוע אלא הוא מצב דינאמי, המשתנה אודות לגורמים פנימיים בפרט וכן לגורמים סביבתיים החיצוניים לו. מכאן, שההגנה אינה אבסולוטית ואין לדעת מתי ותחת אילו נסיבות תתחיל להיסדק חומת המגן.

Sorensen & Snow (1990), מראים במחקרם כי בקרב 74% מן הנבדקים החשיפה של ההתעללות המינית הייתה מקרית. החשיפה המקרית (Accidental revelation) מתרחשת במקרה ולא לאחר מאמץ מכוון של הקורבן. זאת בהשוואה לחשיפה ההחלטית (Purposeful revelation), בה הקורבן מחליט במודע לחשוף את סיפור ההתעללות. בנוסף, נמצא כי הגילוי המקרי היה שכיח יותר בקרב ילדים בגילאי טרום בית הספר, בעוד שהחשיפה ההחלטית הייתה שכיחה יותר בקרב מתבגרים. עוד נמצא, כי הגילוי המקרי עלול להתרחש כתוצאה ממפגש עם התוקף, התנהגות מינית לא מקובלת מצד הקורבן או הצהרות לא נאותות מצידו וכן מסימנים התנהגותיים²⁹.

תופעות לוואי

קיימת עדות ממספר מחקרים כי ההשלכות ארוכות הטווח של "אי הידיעה" מסוכנות. אנשים אשר מתכששים לטראומות שחוו ולכאב שמתלווה להן, משלמים מחיר פיזי ונפשי כבד³⁰. להלן יוצגו מספר מחקרים אשר יתארו את ההשלכות הנלוות לשימוש באסטרטגיה זו:

הכחשה והסתגלות עתידית

Leitenberg & Greenwald & Cado (1992), מדווחים כי נשים שהדחיקו והכחישו התעללות מינית הפגינו יכולת הסתגלות נמוכה יותר בבגרותן. על אף שאסטרטגיית התמודדות זו הייתה השכיחה ביותר לשימוש בקרב קבוצה זו של נבדקות, הרי שבטווח הארוך שימוש זה הזיק ליכולת שלהן להסתגל חברתית³¹.

הכחשה וחרדה

Trickett (1997), מצאה כי ילדים שחשפו במתכוון את דבר ההתעללות בהם חשו חרדה גבוהה בהרבה מאלה שלא חשפו את סודם. ההסבר לכך נעוץ בעובדה כי ילדים אלה חשים אחריות ואשמה על

²⁹ Teena Sorensen and Barbara Snow., "How children tell: the process of disclosure in child sexual abuse." In: Journal of the Child Welfare, Vol. LXX, No. 1, Pp. 3-15, 1991.

³⁰ Michael A. Milburn & Sheree D. Conrad., **The Politics of Denial**. (London : The MIT Press, 1996).

³¹ Harold Leitenberg, Evan Greenwald and Suzana Cado., " A retrospective study of Long Term Methods of Coping With having been Sexually Abused During Childhood", In: Child Abuse and Neglect: The International Journal., Vol.16, Pp. 399-407, 1992.

האירועים שבאו מיד לאחר הגילוי³². ממצא זה עקבי גם עם מחקרם של Rerliner & Lone (1995), שמצאו כי רבים מן הילדים שחשפו את ההתעללות דיווחו על חרדה בהקשר לתחקור שעברו על ידי המשטרה, הבדיקות הרפואיות שנאלצו לעבור וכן מהציפייה להופעה בבית המשפט. יחד עם זאת, הרוב המכריע של הנבדקים, כ- 97%, חשו כי קיבלו את ההחלטה הנכונה בכך שחשפו את ההתעללות בהם³³. עוד עולה ממחקרם, כי על מנת לקבל את מלא התועלת מן הגילוי ולפחית עד כמה שניתן את ההשלכות השליליות של החשיפה, הילד חייב לקבל תגובה חיובית לגילוי. נוכחותו של מבוגר משמעותי, תומך היא משמעותית בתגובה של הילד לאחר הגילוי³⁴.

הכחשה והתנהגות

ממחקרם של Gries ושות' (2000), נמצא כי ילדים שהיו בשלב מתקדם- אקטיבי של חשיפת ההתעללות הראו הרבה פחות בעיות התנהגות מוחצנות מאשר ילדים שעדיין לא חשפו. בנוסף, ילדים שהתכחשו סבלו הרבה יותר מסימפטומים של הפרעה פוסט - טראומטית (Post Traumatic Stress Disorder)³⁵.

הכחשה ומחלות

מספר מחקרים מצאו קשר בין רגשות מודחקים והתפתחות של מחלות. ההשערה היא כי הורמון המתחיות, שנקרא Corticosterone, מפחית את מספר כדוריות הדם הלבנות החיוניות לתפקוד המערכת החיסונית, ובכך מחליש אותה³⁶.

הכחשה וטיפול

הכחשה, "אי ידיעה" משמעה דחייה של הטיפול, דחייה של התחלת תהליך ההחלמה. קורבנות של תקיפה מינית הכחישו והדחיקו את הזיכרון המבעית של ההתעללות. אולם היעדר הזיכרון אינו מגן מפני ההשלכות של הטראומה עצמה. הסימפטומים עשויים לספר את מה שהקורבן מסרב לזכור³⁷. מרבית מהקורבנות יסבלו מהסימפטומים שלהלן:

פגיעה בדימוי ובהערכה העצמית - תחושת אשם כבדה, בושה וזלזול בגוף.

³² Leonard T.Gries (et al.), "Positive Reaction to Disclosure and Recovery from Child Sexual Abuse", In: Journal of Child Sexual Abuse: Research, Treatment & Program Innovations for Victims, Survivors & Offenders., Vol.9, No. 1, Pp. 29-51, 2000.

³³ Ibid

³⁴ Ibid

³⁵ Leonard T.Gries (et al.), "Positive Reaction to Disclosure and Recovery from Child Sexual Abuse", In: Journal of Child Sexual Abuse: Research, Treatment & Program Innovations for Victims, Survivors & Offenders., Vol.9, No. 1, Pp. 29-51, 2000.

³⁶ Michael A. Milburn & Sheree D. Conrad., The Politics of Denial. London : The MIT Press, 1996, P37.

³⁷ Beverly Engel., The Right to Innocence: Healing the Trauma of Childhood Sexual Abuse, Los Angeles: Jeremy P.Tarcher, Inc., 1989, P.5.

בעיות ביחסים בינאישיים – קושי בבניית אמון, היעדר מודל ליחסים בריאים.

בעיות מיניות – קושי להתגבר על חוויה מינית טראומטית, כפויה ואלימה.

קושי בהבעת רגשות – בהיותם מוצפים ברגשות, רבים נוטים להדחיק את עוצמת הרגשות העזה וכתוצאה מכך או שיפנימו אותן ואז יסבלו מדיכאון או שיחצינו אותן ואז יהפכו למתעללים בעצמם. מכאן, שהשלב הראשון בתהליך ההחלמה הממושך חייב לעבור דרך הכרה, מודעות, ידיעה.

לסיכום,

"אי הידיעה" אינה מוחלטת וקבועה ולכן קשה לשמרה בטווח הארוך. בטווח הקצר היא עשויה לספק הגנה, חסימה אבסולוטית מפני התכנים המאיימים. אולם, ככל שהזמן עובר הסכנה לדליפה, הסכנה לגילוי מקרי והקושי בהפניית משאבים נפשיים לשימורה – עשויים שלפגוע ולסדוק את ההגנה שהיא אמורה לספק.

יתרה מזאת, המחיר של שמירת הסוד, המחיר שהפרט משלם בעבור "אי הידיעה" הוא מחיר כבד. מחקרים הראו יתרון ברור לילדים שחשפו את הסוד, שהכירו בעובדות והחלו בתהליך ארוך ומייגע של החלמה ושיקום.

אסיים בדבריה של דורית אברמוביץ', שיתמכו גם הם במסקנה כי היתרון שבידיעה, בחשיפה הוא רב: "לפני חודש אמר לי הרופא שיש לי גידול בפה כמעט בגודל של אגרוף, ואני ראיתי ואני הבנתי ואני ידעתי כי זו העת להחליט אם להוציא את הסוד. כי החומר ממנו היה עשוי הגידול הוחדר בי בראשית שנותיי ומאז הקפדתי לשמור על הוראת הורי. לא לספר ולא לגלות, לשמור, לבלוע, ולשתוק- והפה שהיה כה קטן אז, למד כבר לפני 37 שנים להכיל, לאטום ולסגור... 37 שנים של פה סגור, שנים ארוכות של בליעת הכאב, הגיעו לפני כחודש אל נקודת ההכרעה. גופי לא הסכים עוד לשמור, נפשי ביקשה להוציא..."³⁸.

³⁸ אברמוביץ', דורית, המלך עירום: גילוי עריות במבט פמיניסטי, ישראל: הוצאת בבל, 2004, עמ' 38.

דין

" התלמידה סיוון (שם בדוי) הביעה את התנגדותה להשתתף בסדנא. לידיעתך! זה היה נוסח הפתק שהכניסה אליי המורה כמה דקות לאחר שהתחלנו את הסדנא. התלמידה סיוון שישבה לצידי לכל אורך הסדנא הייתה שקטה. אולי שקטה מדי. את התיק היא החזיקה חזק על ברכיה לכל אורך הסדנא. אפשר לומר שההתנהגות הזו של סיוון מאפיינת חלק גדול מן הנערות המשתתפות בסדנאות. רובן שקטות. אולי הן נבוכות אולי הן נבוכות ואולי הן מתקשות לדבר על התכנים המאוד לא קלים. את הדיון השתדלתי אף יותר מתמיד לנהל בזהירות, תוך שקילה מתמדת של המילים היוצאות מפי, שמא חלילה אומר מילה, משפט שלא יובנו כהלכה ושיפגעו, לפיכך, באותה הנערה שאולי עברה תקיפה מינית. הסדנא הסתיימה והתעכבתי קצת בכיתה, בכדי לאפשר למי שמעוניינת לגשת אליי באופן אישי ולשאול, לשתף, או סתם להתלבט ולספר על מישהי אחרת שמכירים...עמדתי לעזוב את בית הספר, כשהמורה של סיוון ניגשה אליי ואמרה שסיוון החלה לרעוד בכל גופה לאחר הסדנא ושכעת היא בשיחה עם היועצת. מאוחר יותר התברר כי סיוון עברה תקיפה מינית אך לא שיתפה איש קודם לכן. בעקבות החשיפה, התלמידה ביחד עם היועצת, סיפרו לאימה של הנערה וכעת היא נמצאת בטיפול". (מתוך יומן אישי שניהלתי במהלך העברת הסדנאות).

החוויה שתיארתי לעיל הטרידה את מנוחתי זמן רב לאחר מכן. התגנבו לליבי ולמוחי ספיקות באשר לאפקט העצום, ההרסני אולי, שטמון בכוחה של הסדנא. על אף שידעתי בביטחון כי הפעילות החינוכית של מרכז הסיוע בבתי הספר היא פעילות חשובה, שנועדה לקדם מודעות לסוגיית האלימות המינית מחד, והיכרות עם מרכז הסיוע ועם השירותים שהוא מציע מאידך, הרי שלא הייתי משוכנעת באשר לדרך בה מטרה זו מושגת. לא הייתי בטוחה כי הסדנאות, במתכונתן הנוכחית, הן אמצעי ראוי ויותר נטייתי לחשוב כי כוחן לפגיעה הוא רב במקרים מסוימים.

מכאן, שהחלטתי לבדוק סוגיה זו לעומק ולהפיק לקחים להמשך הפעילות של מרכז הסיוע בבתי הספר. בהמשך, אדון במרכיבים המרכזיים בסדנאות ואבחן אותם תוך היסמכות על הרקע התיאורטי שהוצג בפרק הקודם.

הסדנאות מועברות בחטיבות ביניים ובבתי ספר תיכוניים, כך שטווח הגילאים של התלמידים שעוברים את הסדנאות נע בין 12 ל- 18 שנים. הסדנאות אינן משווקות ואינן מותאמות מבחינה תכנית לילדים צעירים יותר בגילאי בית ספר יסודי.

נתון זה הוא משמעותי, שכן Sorenson & Snow (1990) מצאו במחקרם מספר ממצאים מעניינים באשר לשכבת גיל זו: ראשית, מתבגרים נוטים לקבל החלטה מודעת ומכוונת באשר לחשיפת ההתעללות בהם, זאת בניגוד לאוכלוסיית הילדים בגיל טרום בית ספר, אשר אצלם שכיחה יותר החשיפה המקרית. שנית, נמצא כי המוטיבציה המרכזית הדוחפת מתבגרים בגילאי 13-17 לחשיפה היא תחושת הכעס שהם מרגישים (כ- 24% מן הנבדקים דיווחו על גורם זה). הגורם הבא אחריו, אשר מהווה זרז לחשיפה היא התמיכה, העידוד שהם מקבלים מקבוצת בני גילם או הכוח שהם מקבלים מבן גילם שנחשף המהווה דוגמא עבורם. מנגד, הגורם המוטיבציוני המשפיע על החשיפה של ילדים בגילאי 6-9 הוא המודעות החינוכית. המדובר הוא בתוכניות המועברות במסגרת בית הספר, אשר לא בהכרח מתמקדות במניעה של התעללות מינית אלא יותר בזיהוי ועיסוק של התנהגויות לא נאותות וכן הדגשת זכויות אישיות ואסרטיביות.

מתוך הממצאים הללו ניתן להסיק כי המתבגרים היושבים בסדנאות הם אינם "לוח חלק" בהקשר של הכרתם את הנושאים של אלימות מינית. הדבר אינו בהכרח כך כאשר מדובר בילדי בית הספר היסודי, שכן עבורם התוכניות החינוכיות מהוות גורם משמעותי הדוחף לחשיפה לעומת המתבגרים שנדחפים יותר על ידי תחושת הכעס על הפגיעה בהם. כלומר, באופן בסיסי מתבגרים מודעים יותר כאשר מתבצעת בהם פגיעה על רקע מיני, הם מזהים אותה במידה זו אחרת ולכן גם מה שסופו של דבר יוביל אותם לקבל החלטה מודעת בה יחשפו את הפגיעה היא תחושת הכעס ולא תובנות שלמדו במסגרת חינוכית. נכון שהסדנאות יכולות להבהיר יותר את המושגים, להגדיר ולקרא בשם אולם זה ישמש כתוספת למודעות בסיסית שכבר קיימת.

אם נוסיף לממצאים הללו גם את העובדה כי לא ניתן להתייחס להכחשה/ אי ידיעה כאקט בודד, שבו ברגע אחד מתבהרת לנו האמת, אלא כרצף וכהתפתחות- הרי שגם נקודה זו תומכת בעובדה שהסדנאות רק יכולות לזרז ידיעה או לתרום ולדחוף לקראתה אולם אין בהן די בכדי שיוכלו לעמוד בפני עצמן ולגרום לבדן לידיעה.

מכאן, שהחשש שבכוחה של סדנא חד פעמית לערער ולהרוס אולי עולמו של ילד, הוא חשש שאינו נתמך בממצאים .

נקודה נוספת עוסקת בתכנים ובתחושת התמיכה שנלוות להם. המסרים המועברים בסדנא הם מסרים שמכירים בשכיחות הגבוהה של תופעת האלימות המינית בחברה (זה יכול לקרות לכל אחת ולכל אחד), מסרים שתומכים ומחבקים את הקורבן (הקורבן לעולם אינו אשם), והם מסרים אשר מכירים

בסובייקטיביות של התגובה ונותנים לגיטימציה למגוון של תגובות (זה לגיטימי שתחושי מושפלת אם יעירו לך על הגוף שלך).

המסרים הללו שמודגשים בסדנא שוב ושוב, עשויים לספק תמיכה, תוקף והכרה בחוויות שתלמידים חווים. הספרות מצביעה על החשיבות של מתן תוקף לחוויה ולכאב המתלווה לה. במחקרם של Gries ושות' (2000) נמצא שתגובה חיובית ותומכת לגילוי, כמו גם נוכחותו של מבוגר משמעותי תומך, עשויים לצמצם באופן ניכר את ההשלכות השליליות של החשיפה, ובכך להקל עליה. הסדנאות מספקות תמיכה הן מבחינת המסר שמועבר דרך התכנים והן מן המנחה, שדואגת לשוב ולהזכיר את הדעה שלה ושל המרכז. יש, לדעתי, באווירה הזו כדי לספק קרקע ראשונית תומכת, לא שופטת, שאותה יכולים הנערות ונערים לנצל.

אלמנט הבחירה בסדנאות הוא מרכזי. התלמידים יכולים לבחור אם להשתתף בסדנא או שלא. הם יודעים על קיומה של הסדנא מראש ויכולים להיערך לקראתה, כך שנער או נערה שאינם חשים בנוח יכולים שלא לקחת חלק בסדנא. אולם על פי רוב ההשתתפות היא מלאה. גם בסדנאות אנו מאפשרים את הבחירה, אולם בדרך קצת שונה. אנו מקרינים להם סרטים, מציגים בפניהם סיטואציות עם דמויות דמיוניות, ובכך מאפשרים להם לדבר, להעלות את השאלות שהכי מטרידות אותם- וכל זה מבלי שיצטרכו להזכיר את עצמם, את החששות שלהם. הדיון מתנהל על מישהו אחר. גם כשאנו מסבירים להם על קו החירום ועל הסיוע שמוצע במרכז, הדגש הוא תמיד על הבחירה שלהם. אנו נציע להם את האפשרויות והם יחליטו על סמך מה שטוב להם, מה שמותאם ליכולת שלהם ועל סמך הבשלות שלהם. בשום מקרה לא יכפו עליהם להזדהות, או לחשוף את הפגיעה בהם או ללכת להתלונן, ייעצו להם, יתלבטו איתם ביחד וילוו אותם בכל החלטה שיקבלו. מכאן, שהסדנא כזירה בה התלמידים יכולים לגשש, לבדוק, לשאול שאלה ולראות את התגובה של המנחה וכך גם לגבי קו החירום. הם יכולים להתקשר פעם אחת ולנתק, פעם שנייה ולשתוק, פעם שלישית ולדבר קצת.

אלמנט זה הוא מרכזי והוא עונה למעשה על צרכיה של מרבית אוכלוסיית התלמידים, שכן כפי שנמצא במחקרם של Sorenson & Snow (1990), הרוב המכריע של הילדים שחשפו את ההתעללות בהם לא עשו זאת באופן ישיר, אלא עברו שלב ביניים, השלב הטנטטיבי, בו הם גיששו, ניסו לבדוק מה קורה אם יגידו משפט כזה ורק לאחר שהיו בשלים מספיק עברו את השלב הזה ונחשפו.

הסדנא מהווה זירה להמשך גישוש, הססנות, בדיקה ואישור מחדש של מה שהם הרגישו וידעו אינטואיטיבית.

הבחירה בין ידיעה ואי-ידיעה, בין חשיפה ואי-חשיפה, היא תוצר של קבלת החלטות של התלמידים הנובעת מן הבשלות ומן המוכנות שלהם לכך. אנו נמצאים לצידם, מספקים להם מידע אינפורמטיבי בסדנאות, מספקים להם תמיכה, תוקף והכרה – והם מחליטים מתי ומה לעשות.

לסיכום,

לאחר ניתוח ובחינה של מאפייני הסדנא תוך היסמכות על ממצאים מחקריים, ניתן לומר כי כוחה של הסדנא טמון בקירוב אל המודעות יותר מאשר העלאתה המוחלטת.

העובדה שמדובר בתהליך רציף ומרבית הנחשפים אינם נמצאים רגע אחד במצב של אי ידיעה ורגע שני במצב של ידיעה- עובדה זו יכולה להפחית מכוחה ההרסני של הסדנא כמעלה מודעות. נהפוך הוא, עובדה זו נותנת עוצמה אחרת, בונה ולא הרסנית, שאותה יכול לנצל הפרט לתועלתו. כלומר, היכולת לגשש, לברר מידע, לקבל אישור, לקבל תמיכה, האווירה התומכת, המסרים החד משמעיים- כל אלה מספקים כלים חשובים אשר תורמים להבשלתה של החלטה, להיחשף ולדבר או שלא. שלב ההחלמה יתחיל רק לאחר שהנערה או הנער יכירו במה שקרה, יכירו וידעו שמדובר באלימות מינית שפגעה בהם. הסדנאות יכולות לסייע בזירוז התהליך, בגיבוש של החלטה.

הצעות לעתיד :

1. חשוב לבנות תוכניות שייפנו גם לקהל התלמידים הצעיר, בגילאי בית הספר היסודי. כיום לא קיימת תוכנים כזאת אולם תוכנית כזו עשויה להיות משמעותית, שכן נמצא כי הגורם המשפיע ביותר על חשיפה של ילדים צעירים אלה הן תוכניות חינוכיות המועברות להם במסגרת בית הספר. יחד עם זאת, חשוב שהתוכניות ייבנו תוך התחשבות בכך שזו עשויה להיות הפעם הראשונה שילדים נחשפים לסוגיות אלה, הם בבחינת "לוח חלק", כך ששם הידיעה עשויה שלהיות עבור חלקם רעם ביום בהיר.
2. ידוע כי מתבגרים מייחסים השפעה רבה לקבוצת בני הגיל בחשיפה, כך שאפשר לבנות מסגרות שמקדמות פעילות יותר ענפה של בני הגיל בתחום של מניעת אלימות מינית. למשל, כמנחים, סוכני שינוי בבית הספר, כמארגנים של פעילות שוטפת בבתי הספר.
3. נוכחותו של מבוגר משמעותי תומך היא חשובה במניעה של ההשלכות השליליות של החשיפה. אני סבורה כי יש יותר מקום לשלב את צוות המורים בסדנאות משום שהמורה הוא זה שנשאר עם התלמידים לאחר שאנו עוזבים את בית הספר וחשוב שתהיה להם מספיק מודעות ושהם יוכלו להוות את אותו גורם תומך בתוך בית הספר.

סיכום ומסקנות

1. מושג "אי-הידיעה" כמייצג אסטרטגיית התמודדות השכיחה בקרב ילדים, מתבגרים ומבוגרים. באסטרטגיה הזו, הפרט למעשה מתעלם ודוחה את ההתמודדות - זוהי אסטרטגיה של פשרה. מכאן, שההנחה היא כי בשלב כלשהו יחזור הצורך להתמודדות ממשית, ושוב יהא על הפרט לקבל את ההחלטה האם הוא מוכן ובשל לכך או שטרם.
2. "הידיעה" ו"אי-הידיעה" כרצף. כשני מרכיבים המתקיימים זה לצד זה ולא כהפכים. לתחושת אי הידיעה תתלווה תחושה של ידיעה, (ברמה כזו או אחרת). לפי הטענה של "פרדוקס אי הידיעה", כדי שנדע לחסום ולהתעלם מתחושות מאיימות, הרי שעלינו להכיר בהם ולזהות אותם קודם לכן. מכאן שמדויק יותר יהיה לומר קירוב למודעות, ולא העלאת מודעות, היות ואנו מדברים על רצף של מצבים ולא על אקט בודד המבחין בין הידיעה לאי-הידיעה.
3. הסדנא מוגבלת ביכולת לערער בצורה רצינית את עולמו של תלמיד מאחר ומרבית התלמידים מגיעים עם מודעות בסיסית, אינטואיציונית אולי, לגבי אלימות מינית. בנוסף, העובדה שחשיפה לא מתרחשת כתוצאה ממעשה בודד, הרי, שהיא עשויה לסייע ולקרר למודעות, לעזור בגיבוש ההחלטה, לספק תמיכה לתלמידים אבל בכל מקרה אין די בסדנא כדי להביא למצב של העלאת מודעות באחת.
4. הסדנא משמשת כזירה מעצימה, בונה ועשויה לעודד לחשיפה. ידוע כי שלב ביניים לפני חשיפה של פגיעה מינית הוא שלב בו בודקים כיצד הסביבה תגיב, שואלים, מבררים ומגששים. הסדנא מהווה זירה מצוינת לפרט לקבל מידע ולבחון את הסביבה. שם הוא יוכל להעלות את שאלותיו כחלק מדיון בדמות אחרת, יוכל לקבל מידע, לקבל תמיכה ולגיטימציה למה שעבר ובכך להרגיש בטוח ומוכן יותר להיחשף.

ביבליוגרפיה

אברמוביץ', דורית., המלך עירום: גילוי עריות במבט פמיניסטי, ישראל: הוצאת בבל, 2004.

קמיר, אורית., פמיניזם זכויות ומשפט, ירושלים: משרד הבטחון, 2002.

Beverly Engel., **The Right to Innocence: Healing the Trauma of Childhood Sexual Abuse**, (Los Angeles: Jeremy P.Tarcher, Inc., 1989)

Charles L. Whitfield., **Memory and Abuse: Remembering and Healing the Effects of Trauma**, (Florida: Health Communications, Inc, 1989).

Harold Leitenberg, Evan Greenwald and Suzana Cado., " A retrospective study of Long Term Methods of Coping With having been Sexually Abused During Childhood"., In: Child Abuse and Neglect: The International Journal., Vol.16, Pp. 399-407, 1992.

Leonard T.Gries (et al.), " Positive Reaction to Disclosure and Recovery from Child Sexual Abuse".,In: Journal of Child Sexual Abuse: Research, Treatment & Program Innovations for Victims, Survivors & Offenders., Vol.9, No. 1,Pp. 29-51,2000.

Marianne Hester, Liz Kelly and Jill Radford (eds.), **Women, Violence and Male Power: Feminist Activism, Research and Practice.**, (Buckingham: Open University Press, Inc., 1995).

Michael A. Milburn & Sheree D. Conrad., **The Politics of Denial.** (London : The MIT Press, 1996).

Stanley Cohen., **States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering.**, (London: Polity Press, 2001).

Teena Sorensen and Barbara Snow., “How children tell: the process of disclosure in child sexual abuse.” In: Journal of the Child Welfare. Vol. LXX, No. 1, Pp. 3-15, 1991.